

АНОТАЦІЯ

Ян Ці «Богослужбова мова українського православ'я: філософсько-релігієзнавчий аналіз». – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 031 – релігієзнавство. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2020.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в українському православ'ї протягом століть триває з різною інтенсивністю та спрямованістю полеміка щодо мови богослужіння. Ця багатоаспектна та різновекторна дискусія виходить далеко поза межі конфесійного простору, адже стосується осмислення мови в житті народу та визначає напрями культурного розвитку й політичного утвердження в політичному глобальному дискурсі, що особливо чітко простежується в сьогоднішній соціо-культурній ситуації.

Філософсько-релігієзнавчий аналіз взаємин мови релігії і національної мови в історії українського православ'я дозволяє виявити як глибинні особливості ментальності українського етносу, так і специфіку світогляду сучасних православних українців. Геополітична ситуація, специфіка релігійних процесів у поліконфесійній державі та світовому православ'ї, «самовизначення» православних у зв'язку зі створенням ПЦУ особливо актуалізували проблему богослужбової мови українського православ'я. Це надає дослідженню виразної суспільної актуальності, оскільки питання богослужбової мови православ'я є частиною так званого «мовного питання», що є на сьогодні одним із найбільш заполітизованих в українському суспільстві.

В теоретичному аспекті головною колізією дисертаційного дослідження є використання національних мов в якості сакральних у православних країнах, що історично входять в ареал церковнослов'янської мови, та аналіз шляхів вирішення цієї проблеми православними церквами цих країн, яке формує предметне поле міждисциплінарного дослідницького інтересу релігієзнавства, лінгвістики та філософії мови, а також їх субдисциплін, що розвиваються у

сучасній гуманітаристиці: лінгвістичного релігієзнавства, лінгвокультурології, етнолінгвістики, психолінгвістики тощо. Проблема богослужбової мови вирішується також у християнському богослов'ї, зокрема у біблеїстиці та герменевтиці.

Незважаючи на значний теоретичний доробок суміжних гуманітарних дисциплін (джерелознавства, етнопсихології та лінгвокультурології) й розроблену в останні роки теоретико-методологічну базу лінгвістичного релігієзнавства у вітчизняному релігієзнавчому дискурсі практично відсутні системні дослідження богослужбової мови українського православ'я.

Відтак, теоретичні й практичні аспекти формування та функціонування богослужбової мови українського православ'я потребують комплексного релігієзнавчого аналізу. Попри існування окремих історичних та релігієзнавчих досліджень богослужбової мови православ'я в Україні, аналіз їх філософсько-релігієзнавчих аспектів у запропонованому ракурсі ще не проводився. Наявність значного масиву конфесійних християнських джерел, а також наукових розвідок спорідненої тематики засвідчує можливість та актуальність проведення філософсько-релігієзнавчого дослідження богослужбової мови українського православ'я.

Мета дисертаційної роботи полягає у комплексному філософсько-релігієзнавчому дослідженні формування, трансформацій та змін і сучасного функціонування богослужбової мови українського православ'я.

Об'єктом дисертаційного дослідження є богослужбова мова православ'я.

Предмет дослідження – специфіка богослужбової мови українського православ'я.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу формування, трансформацій, змін та функціонування богослужбової мови православ'я на українських теренах як унікального явища розвитку національної духовної культури, що сприяє підвищенню статусу національної мови, збереженню та розвитку духовної

культури нації, суспільній консолідації навколо православних моральних цінностей.

Уперше доведено, що питання мови богослужіння в церквах київської традиції безпосередньо пов'язане з культурними домінантами в широкому спектрі церковного життя, політично-цивілізаційною орієнтацією ієрархії та рівнем автономності в керівництві. Окреслений діапазон детермінант мовно-богослужбового вибору зумовлений специфікою історії розвитку церков та сучасними прагненнями до еклезіальної самостійності.

Запропоновано міждисциплінарну методологію та методику дисертаційного дослідження, що представляє собою комплекс релігієзнавчих та лінгвістичних концепцій, які уможливають розкриття взаємин між церковнослов'янською, як першою літургійною мовою православ'я на українських теренах, і національною мовою, що поступово заміщує її в богослужбовій практиці. Історичні перипетії та контрверсійне сьогодення процесу входження української мови в православну церкву дозволяють виявити вплив на мовні процеси екстралінгвістичних факторів, головними з яких, на наше переконання, є державно-церковні взаємини та геополітичне становище України, що простежується як в історичному аспекті, так і в аналізі соціо-культурної ситуації протягом тридцятилітньої незалежності Української Держави. Саме ці фактори не можна аналізувати лише засобами лінгвістики, вони піддаються лише філософсько-релігієзнавчій рефлексії – як комплексному-підходу, що ставить за мету розкрити глибинні механізми сутності богослужбової мови в Православній церкві.

Висвітлено дослідницьку гіпотезу, доведену в тексті дисертації, яка полягає в тому, що процес природної заміни сакральної мови православного християнства на національну мову в православній літургії був штучно загальмований зовнішніми політичними факторами і в незалежній Україні остаточно відбудеться після повного унезалежнення православних Церков України від зовнішніх впливів, серед числа яких політичні відіграють важливу роль.

Обрано для аналізу питання мови богослужіння джерела з історії української літератури та теорії літератури (Михайла Грушевського, Михайла Возняка, Дмитра Чижевського, Юрія Шевельова та ін.), що дозволяють більш панорамно розкрити історію цього питання в тісному взаємозв'язку розвитку красного письменства та церкви на українських землях, виходячи з переконання, що ці дві сфери національної культури й духовного самоусвідомлення тісно між собою пов'язані, зокрема в мовному аспекті, адже письменники завжди були серед основоположників всіх європейських літературних мов, що відображалося на церковному житті – включно з літургійно-богослужбовим. Окрім того, в історії українського народу література відігравала особливу націєтворчу й культуроформуючу роль, утверджуючи й розвиваючи українську мову.

Доведено на основі дослідження корпусу праць Ольги Сєдакової, в яких виразна богословська й релігієзнавча складова, обґрунтовано безпосередній взаємозв'язок між богословськими концептами та мовною свідомістю автора, що відображається в позиції щодо мови богослужіння, значення перекладів літургійної літератури.

Запропоновано виділити дві групи причин щодо запровадження української мови в богослужіння Православної церкви – прагматичні та богословські. У суто практичній площині однозначно відзначимо, що сучасні українці та іноземці, котрі опанували українську мову та беруть участь у літургії, практично не розуміють деталі й нюансованість церковнослов'янського богослужіння, яке створювалося у надто віддалену від XXI століття епоху. Недоступність розуміння змісту богослужіння може призвести до небажання брати участь у літургії, сутність якої частково не розуміється. А як відомо, сучасна людина призвичаєна до швидкого сприйняття інформації за мінімальний відтинок часу. З богословської точки, яку пояснює Ольга Сєдакова на прикладі «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі, написання поеми італійською мовою, що фактично конституювало єдину мовну дійсність розрізненої на регіональні діалекти Італії кінця XIII-початку XIV століття, становило фактор єдності, що проектувався на

політичну й культурну дійсність. Вважаємо, що таким виживим складником єдності громадянського суспільства може бути і сучасну українська літературна мова в богослужінні Православних церков в Україні.

Висвітлено, що мовне питання є одним із навиразніших показників світоглядно-філософської парадигми в аспекті національного питання та політичної орієнтації вірян тієї або тієї конфесії православного християнства в Україні.

Набуло подальшого розвитку вивчення сутності сакральних мов християнських церков, зокрема церковнослов'янської та латинської, роль яких в історії культури беззаперечна й унікальна; осмислення ролі перекладів Святого Письма сучасною українською літературною мовою як базису для формування конфесійного стилю в богослужбовій практиці Православної церкви.

Уточнено сучасний термінологічний апарат дослідження, який вибудовується як синтез лінгвістичних термінів та релігієзнавчих і богословських понять, які дозволяють конкретизувати специфіку саме конфесійного використання мови в релігійній практиці; окремі факти з історії української культури, зокрема на прикладі розвитку літератури, що стосуються контексту функціонування сакральної та живої національної мови богослужіння.

Ключові слова: українська літургійна мова, церковнослов'янська мова, мова, богослужіння, сакральна мова, конфесійна мова, церковні тексти, літургія.

ABSTRACT

Yang Qi. The liturgical language of Ukrainian Orthodoxy: a philosophical and religious analysis. – *Manuscript.*

Dissertation for the academic degree of Ph.D. Specialty 041 – Religion Studies. – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2021.

The relevance of the research topic is due to the fact that in Ukrainian Orthodoxy for centuries the controversy over the language of worship has continued with varying intensity and direction. This multifaceted and multi-vector discussion goes far beyond the confessional space, as it concerns the understanding of language in the life of the people and determines the directions of cultural development and political affirmation in political global discourse, which is especially clear in today's socio-cultural situation.

Philosophical and religious analysis of the relationship between the language of religion and the national language in the history of Ukrainian Orthodoxy reveals both the deep features of the mentality of the Ukrainian ethnic group and the specifics of the worldview of modern Orthodox Ukrainians. The geopolitical situation, the specifics of religious processes in the multi-confessional state and world Orthodoxy, the "self-determination" of the Orthodox in connection with the creation of the PCU especially highlighted the problem of the liturgical language of Ukrainian Orthodoxy. This gives the study a clear social relevance, as the issue of the liturgical language of Orthodoxy is part of the so-called "language issue", which is currently one of the most politicized in Ukrainian society.

In theoretical terms, the main conflict of the dissertation research is the use of national languages as sacred in Orthodox countries, historically part of the Church Slavonic language, and analysis of ways to solve this problem by Orthodox churches in these countries, which forms the subject field of interdisciplinary research interest in religion philosophy of language, as well as their subdisciplines that are developing in modern humanities: linguistic and religious studies, linguistic and cultural studies, ethnolinguistics, psycholinguistics, etc. The problem of liturgical language is also solved in Christian theology, in particular in biblical studies and hermeneutics.

Despite the significant theoretical achievements of related humanities (source studies, ethnopsychology and linguoculturology) and the theoretical and methodological basis of linguistic religious studies developed in recent years, there are almost no systematic studies of the liturgical language in the domestic religious discourse.

Therefore, the theoretical and practical aspects of the formation and functioning of the liturgical language of Ukrainian Orthodoxy require a comprehensive religious analysis. Despite the existence of separate historical and religious studies of the liturgical language of Orthodoxy in Ukraine, the analysis of their philosophical and religious aspects in the proposed perspective has not yet been conducted. The presence of a significant array of confessional Christian sources, as well as scientific research on related topics testifies to the possibility and relevance of conducting a philosophical and religious study of the liturgical language of Ukrainian Orthodoxy.

The purpose of the dissertation is a comprehensive philosophical and religious study of the formation, transformation and change and modern functioning of the liturgical language of Ukrainian Orthodoxy.

The object of the dissertation research is the liturgical language of Orthodoxy.

The subject of research is the specifics of the liturgical language of Ukrainian Orthodoxy.

The scientific novelty of the study is a comprehensive philosophical and religious analysis of the formation, transformation, change and functioning of the liturgical language of Orthodoxy in Ukraine as a unique phenomenon of national spiritual culture, which contributes to the status of national language, preservation and development of spiritual culture around Orthodox moral values.

It has been proved for the first time that the issue of the language of worship in the churches of Kyiv tradition is directly related to cultural dominants in a wide range of church life, political and civilizational orientation of the hierarchy and the level of autonomy in leadership. The outlined range of determinants of linguistic and liturgical choice is conditioned by the specifics of the history of church development and modern aspirations for ecclesial independence.

An interdisciplinary methodology and methods of dissertation research are proposed, which is a set of religious and linguistic concepts that allow to reveal the relationship between Church Slavonic, as the first liturgical language of Orthodoxy in Ukraine, and the national language, which gradually replaces it. Historical

vicissitudes and controversial present of the process of entry of the Ukrainian language into the Orthodox Church allow to reveal the influence of extralinguistic factors on the language processes, the main of which, in our opinion, are state-church relations and geopolitical position of Ukraine. socio-cultural situation during the thirty years of independence of the Ukrainian State. These factors cannot be analyzed only by means of linguistics, they are subject only to philosophical and religious reflection - as a comprehensive approach, which aims to reveal the deep mechanisms of the essence of the liturgical language in the Orthodox Church.

The research hypothesis proved in the text of the dissertation is highlighted, which is that the process of natural replacement of the sacred language of Orthodox Christianity by the national language in the Orthodox liturgy was artificially inhibited by external political factors and in independent Ukraine will finally take place after full independence among which politicians play an important role.

Sources from the history of Ukrainian literature and literary theory (Mykhailo Hrushevsky, Mykhailo Vozniak, Dmytro Chyzhevsky, Yuriy Shevelyov, etc.) were chosen to analyze the issue of the language of worship. Ukrainian lands, based on the belief that these two areas of national culture and spiritual self-awareness are closely linked, in particular in the linguistic aspect, because writers have always been among the founders of all European literary languages, reflected in church life - including liturgical. In addition, in the history of the Ukrainian people, literature played a special nation-building and cultural-forming role, affirming and developing the Ukrainian language.

The direct relationship between theological concepts and the author's linguistic consciousness, which is reflected in the position on the language of worship, the significance of translations of liturgical literature, is substantiated on the basis of a study of Olga Sedakova's works, in which the expressive theological and religious components are expressed.

It is proposed to distinguish two groups of reasons for the introduction of the Ukrainian language in the worship of the Orthodox Church - pragmatic and theological. From a purely practical point of view, it is clear that modern Ukrainians

and foreigners who have mastered the Ukrainian language and participate in the liturgy, do not understand the details and nuances of Church Slavonic worship, which was created in a very distant 21st century. The inaccessibility of understanding the content of worship can lead to a reluctance to participate in the liturgy, the essence of which is not partially understood. And as you know, modern man is accustomed to the rapid perception of information in a minimum amount of time. From a theological point of view, explained by Olga Sedakova on the example of Dante Alighieri's *Divine Comedy*, writing a poem in Italian, which in fact constituted a single linguistic reality of Italy divided into regional dialects in the late thirteenth and early fourteenth centuries, was a political factor of unity. and cultural reality. We believe that such a viable component of the unity of civil society can be the modern Ukrainian literary language in the worship of the Orthodox Churches in Ukraine.

It is highlighted that the language issue is one of the clearest indicators of the worldview and philosophical paradigm in terms of the national issue and the political orientation of the faithful of a particular denomination of Orthodox Christianity in Ukraine.

The study of the essence of the sacred languages of Christian churches, in particular Church Slavonic and Latin, whose role in the history of culture is indisputable and unique, has been further developed; understanding the role of translations of the Holy Scriptures in modern Ukrainian literary language as a basis for the formation of confessional style in the liturgical practice of the Orthodox Church.

The modern terminological apparatus of the research is specified, which is built as a synthesis of linguistic terms and religious and theological concepts, which allow to specify the specifics of the confessional use of language in religious practice; some facts from the history of Ukrainian culture, in particular on the example of the development of literature, relating to the context of the functioning of the sacred and living national language of worship.

Keywords: Ukrainian liturgical language, Church Slavonic language, language, worship, sacred language, confessional language, church texts, liturgy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в українських фахових виданнях:

1. Ян Ці. Богослужбова мова православної церкви у консервативній світоглядній ідентифікації. *Практична філософія*. 2019. № 4 (74). С. 196-202. ISSN 2415-8690.

2. Ян Ці. Українська літургійна мова: релігієзнавчий та історико-філологічний аналіз. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія* : [зб. наукових праць] / ред. рада: В. П. Андрущенко (голова); за ред. Н. Г. Мозгової. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 41 (54). С. 23-31. ISSN 2518-7821

3. Ян Ці. Роль мови в етноконфесійній самоідентифікації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія* : [зб. наукових праць] / ред. рада: В. П. Андрущенко (голова); за ред. Н. Г. Мозгової. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 42 (55). С. 37-45. ISSN 2518-7821

Стаття у закордонному науковому виданні:

1. Ян Ці. Інтеракційна роль церковнослов'янської мови у символічному структуруванні життєвого світу Православної церкви. *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2019. Svazek 5. 4. Vydání. S.118-123. ISSN 2533-4816.